

*Szolnoki Tudományos Közlemények XII.
Szolnok, 2008.*

Dr. CSÁNYI MARIETTA

VÁSÁRHELYI TERV TOVÁBBFEJLESZTÉSE I. ÜTEM A SZOLNOKI DAMJANICH JÁNOS MÚZEUM MEGELŐZŐ FELTÁRÁSAI A RÁKÓCZIFALVA-BIVALY-TÓ TÉRSÉGÉBEN

A megelőző feltárás-sorozat a Vásárhelyi-terv részét képező töltésáthelyezéshez kapcsolódott. A töltés áthelyezésével Rákóczifalvától délre, a Tisza kanyarja által félkörívben körülvelt ártéri öblözetet (Bivaly-tó) kívánták a hullámtérhez kapcsolni, s ezzel az árvíz gyorsabb levonulását elősegíteni. A munkálatok 11 régészeti lelőhelyet érintettek, melyeknek megelőző feltárását az ELTE Régészettudományi Intézetével közösen végezte a Jász–Nagykun–Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága. A feltárássra mindkét intézmény szerződést kötött a Vásárhelyi Konzorciummal.

A munkák 2005 őszén kezdődtek a felszínek gépi humuszolásával, majd 2007 őszén fejeződtek be a kézi feltárással. A Múzeum által vezetett ásatások három különböző nagyságú régészeti lelőhelyen a megelőző terepbejárások során kapott sorszámok szerint az 1. (Bagi-föld) a 3. (Rokkant-föld I.) és a 4. (Rokkant-föld II.) számú lelőhelyeken folytak. A továbbiakban az 1. és a 3. számú lelőhelyen feltárt legfontosabb eredményekről szeretnék beszámolni.

RÁKÓCZIFALVA–BAGI-FÖLD I.

(1. LELŐHELY)

A feltárás során az óriási területű lelőhelyen 1/c néven elkülönített rész hozta a legváratlanabb tudományos eredményeket.

Az 1/c lelőhely felszíne eredetileg a Bivaly-tó ártéri öblözetét szegélyező partvonulat egyik legmagasabb pontja, K felé kissé ellaposodik. E földrajzi adottságoknak köszönhetően a Ny-i partszegélyi részen sűrű telepjelenségek mutatkoztak, az ellaposodó, de még árvízmentes területen pedig elsősorban sírok fordultak elő.

A feltárt objektumok nyolc régészeti korszakból (nem számítva az újkoriakat) származnak; az egykori lakóhelyek jellemző tulajdonsága szerint hulladékgödrök, földbe mélyített vagy alapárkos épületek, házak, tüzelőhelyek, kemencék, árkok stb.

Jelen előadásunk a régészeti szempontból értékelhető objektumokat, jelenségeket ismerteti, hogy a hallgatóság képet alkothasson az ásatásra fordított pénzüsszegek eszmei megtérüléséről.

Az alábbi táblázat szemlélteti a feltárt objektumokat korszak és fajta szerint

Biztosan keltezhető objektumok korszak és fajta szerinti csoportosításban

Korszak		Sír	Épület	Gödör	Füstölő-gödör	Kemence	Árok	Kút	Egyéb	Összes obj.
Óskor általában				11						11
Neolitikum AVK				26		1				27
Rézkor	Bodrog-keresztúri kultúra	80	2	38			2		1 sír-gödörben	122
Bronzkor	Gávai kultúra			2						2
Vaskor	Kelta		3	1						4
Római kor	Szarmata			6	1		1	1		9
Népvándorlás kor	Általában		2	8		1				11
	Avar	1	18	31			1			51
Magyar Árpád-kor			1							1
Összesen:		81	26	123	1	1	4			238

A lelőhelyen összesen 358 objektumot tártunk fel. Ebből 69 olyan beszámozott elszíneződés is szerepel, mely az ásás során nem bizonyult objektumnak vagy újkori, a tanyavilághoz tartozó leleteket tartalmazott. 51 objektum - a bennük lévő leletanyag jellegtelensége miatt közelebbi korszakhoz nem köthető, csupán annyit állapíthattunk meg, hogy régészeti korból származik.

NEOLITIKUM

A legkorábbi (Kr.e. V. évezred) megtelepedők e kedvező adottságú folyóparton a neolitikus alföldi vonaldíszes kerámia kultúrájának (AVK) képviselői voltak. 27 különböző nagyságú gödrüket, köztük egy földbe vájt kemencéjüket tártuk fel, melyekből a házak építéséhez, kerámia készítéséhez szükséges agyagot termelték ki, majd az üres gödrökbe hulladékot dobáltak. Az akkor szemétnak számító összetört agyagedények, a lerágott állatsontok nekünk, kései utódoknak értékes leleteket jelentenek. A gödrökből tömegével kerültek elő a jellegzetes, bekarcolt vonalakkal díszített kerámiatöredékek, melyekről e régészeti kultúra a nevét is kapta.

RÉZKOR

JAVA RÉZKORI TEMETŐ

A feltárás talán legnagyobb és váratlan tudományos eredménye, hogy a bodrogkeresztúri kultúra (Kr.e. IV. évezred) érintetlen, bolygatatlan, 80 sírból álló temetője látott napvilágot. Az óriási felszínnek köszönhetően a temető teljes egészében feltárásra került, széles üres területtel jól körülhatárolva.

A sírok sorokban helyezkednek el, a lekerekített négyszög alakú gödrökben a halottak szigorú rítus szerint eltemetve nyugodnak. A férfiak jobb oldalukon fektetve, zsugorított helyzetben, DK-ÉNy-i irányban tájolt. A férfiak koponyájánál, esetleg karjánál vagy a kezük ügyében „kötelező” melléklet a pattintott kovakő kés, kiegészítő fegyver vagy eszköz a háromszög alakú nyílhegy vagy más kisebb, obszidiánból vagy kovából pattintott eszköz. A férfiak többségükben robusztus termetűek, viszonylag jó megtartású csontvázal.

Az előkelőbb férfiak mellé a kőeszközökön túl a rézfegyvereket, eszközök is helyeztek. Három sírban egy-egy réztőr is feküdt, s eszközkészletüket kis rézárak egészítették ki.

Kiemelkedő jelentőségű a két rézcsákányt tartalmazó sír. Az egyik rézcsákány ellentett élű típus, jelképes temetkezés mellékleteként látott napvilágot. A halott nélküli sírban minden szükséges és jellemző tárgyat megtaláltunk. Edények, kőkés, nyílhegy, kisebb pattintott eszközök, állatsont. A tárgyak elhelyezése a csontváz elképzelt helyének megfelelő.

A másik rézcsákány nagyon gazdag sírból került elő. A csákány a halott arca előtt ill. a felhúzott keze fejénél feküdt. A koponya mögött, valószínűleg bot végét beborító kúp alakú aranylemez volt. A halott gazdagságát nemcsak a fémek, hanem a díszes edénymellékletek is jelezték.

A női sírokban kistermetű asszonyok bal oldalukon zsugorítva kerültek a férfiakéhoz hasonlóan DK-ÉNy-ra tájolt, négyszögletes gödrökbe. Az edénymellékletek mellett két női sírban kőből csiszolt gyöngysor került elő, a derékon ill. a bokánál, elvéve pattintott eszközök is előfordulnak. Az edénymelléklet (átlag 3–4 db) a női sírokban is általános.

Négy sírban találtunk egy-egy aranycsüngő párt, azaz 8 darab aranylemezkét, a felvarrásra szolgáló 4–4 lyukkal. Nemcsak előkerülésük jelent különleges szakmai eredményt, hanem az a tény, hogy megfigyelhettük viseleti szerepüket. A női sírokban talált tárgyak fejdíszre varrva csüngtek két oldalt viselőjük halántékánál.

Mind a férfiak, mind a nők sírjában átlagosan 3–4 edény fordul elő. Az edényformák között az uralkodó típus az ún. tejesköcsög, mely többnyire a halott arca előtt a sírgödör falának támasztva

áll vagy kissé oldalára dőlve fekszik. Gyakori ételmelléklet a hús, melyről állatsontváz-részek tanúskodnak.

Magyarázatra váró érdekesség, hogy egy kettős gyermeksír, illetve a csontok hiányossága miatt bizonytalan nemű halottat leszámítva a nemek aránya azonos. Ez az adat egybevág azzal a megfigyeléssel, hogy a temetkezés gazdagsága, és tárgyegyüttese alapján több esetben egymással szomszédos, összetartozó sírpárokat állapíthattunk meg.

Feltűnő a gyermeksírok szinte teljes hiánya. Az itt tapasztaltak azt a megfigyelést támasztják alá, hogy a gyermek halottakat megkülönböztetett bánásmódban részesítették és másutt temették el. Ezzel kapcsolatban felmerült az a lehetőség, hogy a gyermekek talán a településeken nyugszanak.

Ez a feltételezés azonban megdőlt, amikor az 1c lelőhely Ny-i szegélyén megtaláltuk a temetőhöz tartozó települést. A java rézkori temetőhöz tartozó telep előkerülése a feltárás - tudományos szempontból - másik jelentős eredménye.

A 43 objektumból álló települést is megtaláltuk e területen. A temetőtől csekély, mindössze 100 m távolságra laktak; települési objektumaikból ládaszám kerültek elő gyönyörűen – bekarcolt finom hálómintával, mész-inkrusztációval – díszített fazekastermékek, melyeknek formai változatosságát mai iparművész is megirigyelhetné. Két különleges, keskeny alapárokkal jelentkező építményt is feltártunk.

Az egyik, szokványosnak látszó hulladékgyűjtőben olyan, nem mindennapi jelenségre bukkantunk, mely talán a korabeli kultusz-életbe enged kis betekintést. A gödörben zsugorított helyzetben eltemetett halott feküdt, mellette különböző formájú, a rézkori bodrogkeresztúri kultúrára jellemző, díszített edények sorakoztak. A halott koponyáján – talán éppen a halált okozó sérülés látszott. Elképzelhető, hogy emberáldozat nyomait találtuk meg, de az sem lehetetlen, hogy az itt eltemetett személy a közösség kiemelkedő tagja volt, akit különleges bánásmód illetett meg.

BRONZKOR

A késő bronzkori gávai kultúrát csak 2 objektum képviseli. 2006-ban, az épülő töltés nyomvonalában feltárt 3. lelőhelyen ugyanennek a kultúrának egyetlen hamvasztásos sírját találtuk meg. A gyér jelenségek arra utalnak, hogy a lelőhely a töltéstől északra, a nem veszélyeztetett területen helyezkedik el.

VASKOR

A késő vaskorban a kelták is felfedezték e területet. Ezen a felszínen 4 települési objektumukat, 3 földbe mélyített épületet és 1 gödröt tártunk fel. (A szomszédos 1/a. felületen folytatódik a kelta település.) Az egyik földbe mélyített ház padlóján, feltehetően rituális okokból eltemetett teljes lócsontvázat találtunk.

RÓMAI KOR (SZARMATA)

A római korban itt élt települése a tavaly feltárt 3. lelőhely (Rokkant-föld I.) szarmata falujához tartozik. Ezen a területen a telep a település szélét értük el, ennek köszönhetően csak szarmata objektum látott napvilágot. A 3. lelőhelynél talált füstölő rendszerhez itt csak képest csak két gödörből álló egyszerű füstölő berendezést találtunk.

Az 1c. lelőhelyen is szép számmal előkerülő árkok között is nagy fejtörést okozott az ásatási szelvényünkben ÉNY-DK-i irányban végig húzódó 8–10 méter széles, szabálytalan szélű, 2–2,5–

3 méter mélységű árok, mely eredetileg a Bivaly–tói–érbe, azaz a Tisza árterébe torkolló élővízi meder lehetett, melyet a szarmaták – kihasználva a természetadta lehetőséget – védművé alakítottak át. A mesterséges beavatkozást az árok metszete és a betöltéséből előkerülő korabeli leletanyag tanúsítja. Egyetlen óriási, kb. 4 méter átmérőjű kút nehezítette feltáró munkánkat. Belőle kevés római kori szarmata anyag került elő.

KORAI NÉPVÁNDORLÁS KOR

A szarmatákéhoz hasonlóan a korai népvándorlás kori településnek is itt húzódik a szélé. A 11 objektumból előkerült, nem igazán jellegzetes leletanyag nagy valószínűséggel a korai népvándorlás korra keltezhető.

KÉSŐ NÉPVÁNDORLÁS KOR (AVAR)

Ezen a feltárási felszínen tudtuk megfogni a késő népvándorlás kori avar település északi határát, melynek folytatását azután az 1/a lelőhelyen találtuk meg. Ezen a részen 51 korabeli objektum került elő, melyek közül 28 a földbe mélyített épületek száma. Abban a szerencsés helyzetben voltunk, hogy a terület nagysága miatt megyénkben először sikerült feltárnunk egy teljes avar falut és így mód nyílik arra, hogy a település szerkezetére, lélekszámára is következtetni tudjunk.

A településjelenségek között említésre méltóak a földbe mélyített lakóházak, melyekhez gyakran a sarokba vájt kemence csatlakozott. A kemencék tapasztását kirakott kerámiával vagy állatcsonttal erősítették meg.

ÁRPÁD-KOR

A magyarok megtelepedésének is megtaláltuk – a 3. lelőhelyhez hasonlóan – a nyomait. Gyér településjelenségek mutatkoztak; 1 földbe mélyített épület került feltárássra. Az elszórtan elhelyezkedő objektumok tanyaszerű településre utalnak.

RÁKÓCZIFALVA – BIVALY-TÓ, ROKKANT-FÖLD I. (3. LELŐHELY)

A lelőhely a Tisza első partja, nagyjából É–D-i irányból kíséri az ártér peremén folydogáló Bivaly–tói–csatornát. A part gyakorlatilag teljes egészében lelőhely, az építendő töltés keresztezi és az erdősáv keresztezi a lelőhely–vonulatot. A feltárás során e két létesítmény nyomvonalát tártuk fel. Földrajzi fekvése folytán nem meglepő, hogy a területen a régmúlttól a legújabb korig újra meg újra megtelepedtek elődeink.

A 18 000 m²-t meghaladó területen 562 objektumot, illetve 774 stratigráfiai egységet tártunk fel. Ennyi számozott objektum került elő, de közülük szépszámmal akadtak újkoriak, tanyaépületek, gödrök, árkok és néhány olyan is, melyről ásás közben kiderült, hogy csak a talaj elszíneződése tévesztett meg bennünket.

Biztosan keltezhető objektumok korszak és fajta szerinti csoportosításban

Korszak		Sír	Épület	Gödör	Füstölő-gödör	Kemence	Árok	Kút	Egyéb	Összes obj.
Bronzkor	Általában			1						8
	Halom-síros kultúra			5						
	Gávai kultúra	1		1						
Vaskor	Szkíta-kelta			1						4
	Kelta		1	2						
Római kor	Szarmata		11	230	23	1	34	2		304
Népvándorlás kor	Általában			19						19
	IV-V. század		1	24			2			27
	Gepida	8	8	3						19
	Avar		3	3			1			7
Magyar Árpád-kor			2	5						7
Összesen:		9	26	294	23	1	48	2		395

A táblázatból kitűnik, hogy 395 objektumot lehetett pontosan korszakhoz kötni. Az objektumok között túlnyomó többségben a gödrök fordultak elő – ez a jelenség általánosnak mondható.

Az 562 számozott objektumhoz képest a különbséget az okozza, hogy 79 objektum a leletek alapján újkori volt, illetve az ásás során nem bizonyult objektumnak. További 88 objektumról – a kevés és jellegtelen leletanyag alapján - csak annyit mondhatunk, hogy közelebbről nem keltezhető régészeti korszakba tartoznak.

ÁRKOK

Valamennyi objektum között az árkok a legnehezebben értékelhetők. Minden településen keresztül-kasul kanyarognak az egész felszínen, koruk változatos, gyakran – leletanyag híján – meg sem határozható. Pontosán dokumentáltuk valamennyit, összesítő térképeinknek látványos elemei ezek az árkok, még ha a régészeknek sok fejtörést okoznak is.

Víz elvezetésére áshatták azokat többnyire, az őskori település vagy a népvándorlás kor embere éppúgy, mint az újkori, mára már elpusztult tanyák lakói. Néhány, négyszögletes alakban futó árok karámként szolgálhatott.

AZ EGYES TELEPÜLÉSI KORSZAKOK RÖVID JELLEMZÉSE

BRONZKOR (HALOMSÍROS KULTÚRA, GÁVA-KULTÚRA)

A legkorábbi megtelepedők a késő bronzkori halomsíros kultúra képviselői. Feltárásunkon a szelvény északi sarkában a kultúra településének szélét sikerült megfogni négy, a korszakba tartozó hulladékgödör gazdag kerámia anyagával, kisebb bronz tárgyaival. A település valószínűleg a Bivaly-tói csatorna partján szelvényünktől északra húzódik. Ugyancsak a szélét kaptuk el a késő bronzkori gávai kultúra urnatemetőjének a szelvény északkeleti szélén. A feltárt egyetlen sír csodálatosan fényezett kannelúra-díszes urnája a korszak fazekességének egyik remeke. Az egyik gödör anyagából csak annyit tudtunk megállapítani, hogy a késő bronzkor idejéből származik.

VASKOR

Négy objektum (1 földbe mélyített épület és 3 hulladékgödör) jelezte, hogy a kelták településének szélét sikerült megfognunk. Az egyik, kerámiával teli gödör különleges, kevert leletanyaga a kelták és szkíták helyszínen való találkozásának bizonyítéka.

SZARMATÁK

A lelőhely legintenzívebben lakott időszaka a III–V. századra, a szarmaták és gepidák itt tartózkodására esik, a leletanyag alapján a megtelepedés folyamatosnak tekinthető.

A szarmaták idejében a földbe mélyített négyszögletes alapú házak, kisebb–nagyobb, sőt óriási méretű gödrök valósággal ontották a leletanyagot, a töredékek és állatcsontok mellett számos ép agyagedény, a római birodalom területéről származó import kerámia: mázas edények, terra sigillata töredékek kerültek elő. A 230 hulladékgödör mellett 11 földbe mélyített lakóház, 1 kemence, 2 kút, 3 oszlopsor került feltárássra. Egy–egy gödörben sebtében eltemetett halott valószínűleg a gepida támadásról tanúskodik. Az árkok egy része is feltehetően ebből a korszakból származik.

A szarmata telep legkülönösebb, mindeddig páratlan jelensége az a 23 gödörből, ill. azokat összekötő földalatti kürtőkből álló füstölő rendszer, mely az egész korabeli falut behálózta. Valamennyi kürtőnek csak az egyik végén lehetett tüzelésnyomokat észlelni. Leletanyagot alig tartalmaztak, datálásukhoz azonban elegendőt. Füstölő gödröket a szarmaták idejéből – két egymással földalatti járattal összekötött gödör formájában eddig is ismert a régészeti szakirodalom, ez a felszín alatt kanyargó rendszer azonban mindeddig egyedülálló.

NÉPVÁNDORLÁS KOR

A korszakon belül pontosabban nem keltezhető objektumok a népvándorlás első felére tehető. Az objektumok között itt is a gödrök vannak többségben. A gödrökben lévő kerámián általános népvándorlás kori stílusjegyek ismerhetők fel.

IV–V. SZÁZAD

Etnikumhoz nehezen köthető, átmeneti időszak a szarmaták és a gepidák között. 2 árok, 1 földbe mélyített épület és 24 gödör köthető e korhoz.

GEPIDÁK

A gepida telep 8 földbe mélyített lakóházából, 3 hulladékgyűjtőből nemcsak a szokásos edénytöredékekből álló leletegyüttes látott napvilágot, hanem bronzfibulák, díszített csontfésűk, orsógombok is.

A gepida telephez tartozó, 8 sírból álló temetőrészletet is feltártunk. A sírokból csontfésűk, vaskések, vasláncok kerültek elő.

AVAROK

Az avarok megtelepedését 3 földbe mélyített ház, 3 gödör és egy, egyelőre ismeretlen rendeltetésű óriási méretű, vízgyűjtő ciszternába torkolló árok jelzi. Az avar telep déli irányban, a 2007. évben feltárással kerülő 1. lelőhelyen folytatódik.

ÁRPÁD–KOR

A helyet magyar őseink is felfedezték az Árpád–korban, valószínűleg csak szórványos, tanyaszerű települést jelez egy kemencét magában foglaló építmény, 2 földbe mélyített lakóház és 5 hulladékgyűjtő, bennük az egyik legjellemzőbb lelettel, a cserépbográccsal.

ABSTRACT

Ms. Marietta CSÁNYI: Archaeological Excavations in the Neighbouring Area of Rákóczi

Probably the most important and unexpected result of the excavation is the cemetery of the middle Copper Age Bodrogkeresztúr culture (4th millennium BC) where 80 untouched and undisturbed graves were unearthed.

The graves situated in lines, the deceased rest in rounded rectangular shaped pits buried according to a strict rite. A man's grave is notable for the two copper picks, as well as the four women's graves where a pair of golden plates were found in each of their pits. 3-4 vessels could averagely be found in both the men's and women's graves. The percentage of the sexes is equal in the cemetery, but the total lack of children's graves is remarkable.